

Journal of Philosophical Investigations

University of Tabriz

Social Constructs and the Fluidity of the Components of Political Philosophy

Qodratullah Qorbani

Professor of Philosophy Department, Kharazmi University, Tehran, Iran. E-mail: Qodratullahqorbani@khu.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received 01 December 2026

Received in revised form 30
December 2026

Accepted 20 January 2026

Published online 14 July 2026

Keywords:

Social Constructs, Political
Philosophy, Nature of
Government, Governmental
Structure, Legitimacy, Popular
Acceptance, Efficiency.

Various schools of political philosophy seek to answer fundamental questions concerning the nature of government, the ideal forms of political systems, the qualifications of rulers, governmental structures, the criteria of legitimacy, popular acceptance, and efficiency, as well as people's expectations of governments and the nature of the relationship between the state and society. In fact, the type of answers given to these questions is deeply dependent on the worldview, philosophical anthropology, and political philosophy from which thinkers draw their assumptions. This study examines the nature of these questions and their answers from the perspective of socially constructed perceptions (i'tibārāt). Social constructs encompass all socially established principles, ideas, structures, and laws created by human beings on the basis of their needs; they do not exist prior to those needs. The theory of social constructs demonstrates that rational responses to the aforementioned political questions are increasingly shaped by variables such as time, place, culture, traditions, customs, social classes, collective mentalities, and people's needs and expectations. Since these variables are fluid and subject to historical and geographical change, the central questions of political philosophy do not admit fixed and immutable answers. Rather, in accordance with the changing nature of social constructs, the answers themselves undergo fluctuation and transformation. Nevertheless, it is possible, based on historical experience, to identify certain relatively stable principles, such as the centrality of knowledge, virtue, efficiency and skill, public satisfaction and acceptance, justice, freedom, law, welfare and security, ethical life, and similar values, which appear across theories of political philosophy, even though their concrete manifestations may differ.

Cite this article: Qorbani, Q. (2026). Social Constructs and the Fluidity of the Components of Political Philosophy. *Journal of Philosophical Investigations*, 20 (55), 125-144. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2025.70491.4360>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Drawing upon the theory of *socially constructed perceptions* developed by the contemporary Iranian philosopher Allameh Sayyed Mohammad Hossein Tabataba'i, this study seeks to demonstrate that applying this theory to political philosophy can yield important and noteworthy results and offer new, often significantly different, answers to traditional questions in political philosophy. A key feature of employing the theory of social constructs in political philosophy is the introduction of the element of *fluidity*. This means that none of the questions of political philosophy possesses a fixed and unchangeable answer; rather, depending on the type of socially constructed perceptions formed within different societies under varying temporal and spatial conditions, the answers to political-philosophical questions will also vary and remain subject to change.

Both temporal factors and cultural elements form the basis of this variability. This reality reminds us that in the domain of politics and political philosophy, particularly with regard to governance, we should not confine ourselves to fixed and uniform answers. The rapid and complex transformations of human living conditions, emphasized by the theory of social constructs, require adopting new perspectives toward longstanding questions of political philosophy and governance, naturally leading to new and different answers.

In this context, the implications of socially constructed perceptions can be examined with respect to key concepts in political philosophy, including: the necessity of government, the form and nature of political authority, who is qualified to govern, governmental structures, criteria of political legitimacy and popular acceptance, public expectations and governmental efficiency, governmental priorities and programs, justice, law, freedom within governance, and finally, the relationship between the government and the people.

Based on Allameh Tabataba'i's account of socially constructed perceptions, the impact of their fluidity on the core components of political philosophy can be analyzed in order to assess how the growing variability of social constructs, especially those emerging after social formation, shapes human understanding of these political concepts.

The theory of social constructs teaches us not to predetermine universal and ready-made answers to questions concerning the nature, necessity, or causes of societies' need for government. Such answers would reflect a neglect of the fluid needs and conditions of societies. Instead, in addressing these questions, factors such as time, place, living conditions, and the mentalities and aspirations of the people in a given society must be taken into account. Accordingly, political theories should be formulated specifically for that society and remain valid only so long as those conditions persist, since changes in social constructs will inevitably alter the content of the answers provided. Thus, all thinkers, whether approaching the issue from philosophical, theological, sociological, or other perspectives, must pay close attention to the fluid nature of governance and the changing causes and necessity of government.

Conclusion

This study demonstrates that due to the growing influence of social constructs, achieving fixed and immutable components in political philosophy, particularly in governance, is nearly impossible. All components shaping government are subject to historical and social fluctuation,

reflecting the gradual and sometimes rapid transformations of human societies. Embracing social constructs therefore entails abandoning the formulation of fixed, transhistorical, and transcultural principles, programs, and ideologies of governance. Instead, it calls for attention to the primary variables of social constructs, such as time, place, culture, tradition, social class, dominant discourse, level of public education, ethics, and livelihood, in designing political principles and programs. Such an approach, by virtue of its sensitivity to these variables, is more likely to possess rational justification and practical success.

However, this fluidity does not lead to absolute relativism. Within historical and social variability, certain relatively stable approaches, criteria, principles, and practices can still be identified, products of humanity's historical political experience. These include:

1. Although the nature and necessity of government are influenced by social constructs, historical experience shows that the transition from the state of nature to civil society is inevitable; humanity's present and future are fundamentally tied to governance.
2. While various forms of government may exist, the most desirable form is one that maximizes human well-being, and rulers should possess virtues such as knowledge, competence, moral self-discipline, experience, skill, and sound judgment.
3. Despite diverse views on legitimacy and acceptance, legitimacy grounded in broad popular consent and acceptance based on fulfilling public needs and expectations enjoys greater plausibility.
4. Although governmental structures may vary, the separation of powers into executive, judicial, and legislative branches has received broader acceptance.
5. Historical experience aligns most strongly with the principles of rule of law and justice understood as giving each their due.
6. While conceptions of freedom differ, freedom from domination and the ability to make rational choices based on individual capacities are more widely endorsed.
7. Governmental efficiency is largely measured by the extent to which legitimate public expectations are fulfilled.
8. The most appropriate conception of state–society relations views government as a servant of the people rather than a paternalistic authority over their lives.

In sum, despite the profound influence of social constructs and the fluid nature of governance, core principles such as knowledge, experience and skill, justice-seeking, freedom, rule of law, ethical conduct, pursuit of human flourishing, and the prioritization of welfare and security should not be sacrificed. Rather, these values can serve as relatively stable guiding principles for rulers and political institutions across different societies.

اعتبارات اجتماعی و سیالیت مؤلفه‌های فلسفه سیاسی

قدرت‌الله قربانی

استاد گروه فلسفه، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: Qodratullahqorbani@khu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۰/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۳۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۲۴ کلیدواژه‌ها: اعتبارات اجتماعی، فلسفه سیاسی، ماهیت حکومت، ساختار حکومت، مشروعیت، مقبولیت، کارایی.	مکاتب مختلف فلسفه سیاسی تلاش دارند تا به پرسش‌های مهمی درباره ماهیت حکومت، انواع حکومت‌های مطلوب، شایستگی حاکمان، ساختارهای حکومت، ملاک‌های مشروعیت، مقبولیت و کارایی حکومت‌ها، انتظارات مردم از حکومت‌ها، و مناسبات مردم با حکومت‌ها از منظر خود پاسخ گویند. در واقع، نوع پاسخ‌ها به پرسش‌های فوق بستگی تام به نوع جهان‌بینی، انسان‌شناسی، و فلسفه سیاسی‌ای دارد که فیلسوفان از آن تغذیه می‌کنند. این تحقیق تلاش دارد از منظر ادراکات اعتباری به ماهیت این پرسش‌ها و پاسخ‌های آن‌ها بنگرد. اعتبارات اجتماعی شامل همه امور، اصول، افکار، ساختارها، و قوانین اجتماعی اعتباری است که انسان‌ها برقرار می‌سازند و مبتنی بر نوع نیازی که انسان‌ها دارند ساخته شده و فعالیت می‌کنند؛ نه اینکه پیش از نیاز انسان وجود داشته باشند. نظریه اعتبارات اجتماعی نشان می‌دهد که پاسخ‌گویی منطقی به پرسش‌های فوق تحت تأثیر فزاینده متغیرهای مهمی چون زمان، مکان، فرهنگ، سنت، رسوم و عادات، طبقات اجتماعی، ذهنیات مردم، نیازها، و انتظارات آن‌هاست. از آنجا که این متغیرها دچار سیالیت و تغییرپذیری تاریخی و جغرافیایی هستند، در نتیجه پرسش‌های مذکور فلسفه سیاسی نیز پاسخ‌هایی ثابت ندارند؛ بلکه متناسب با تغییرپذیری متغیرهای اعتبارات اجتماعی، نوع پاسخ‌ها به پرسش‌های مذکور نیز دچار سیالیت و نوسان خاص خود می‌شود. با این حال می‌توان به برخی مبانی و اصول ثابت مبتنی بر تجربه تاریخی دست یافت؛ از جمله محوریت دانایی، فضیلت، کارایی و مهارت، رضایت و مقبولیت مردمی، عدالت، آزادی، قانون، رفاه و امنیت، زیست اخلاقی و نظایر آن در تمامی نظریات مربوط به مقولات فلسفه سیاسی. اگرچه ممکن است مصادیق این اصول در جاهای مختلف تفاوت‌هایی با یکدیگر داشته باشند.

استناد: قربانی، قدرت‌الله. (۱۴۰۵). اعتبارات اجتماعی و سیالیت مولفه‌های فلسفه سیاسی، پژوهش‌های فلسفی، ۲۰(۵۵)، ۱۴۶-۱۲۷.

<https://doi.org/10.22034/jpiut.2025.70491.4360>

ناشر: دانشگاه تبریز. © نویسندگان.

مقدمه

فلسفه سیاسی پرسش‌های مهمی را درباره زندگی سیاسی و اجتماعی انسان طرح می‌کند؛ پرسش‌هایی چون حکومت چیست و چرا انسان به آن نیاز دارد؟ چه روش‌هایی برای حکومت کردن وجود دارند و شایسته‌ترین شیوه حکومتی کدام است؟ چه معیارهایی برای حاکمان می‌توان در نظر گرفت، و حاکمان شایسته، بایستی دارای چه صفاتی باشند؟ هر حکومتی می‌تواند دارای چه ساختارها و ارکانی باشد؟ مشروعیت و مقبولیت حکومت‌ها، به چه ملاک‌ها و معیارهایی وابستگی دارند؟ جایگاه مقولاتی چون عدالت، قانون، آزادی، امنیت و مشارکت سیاسی مردم در حکومت‌ها چگونه بایستی باشد؟ با نظر به دوره‌ها و گفتمان‌های مختلف در فلسفه سیاسی، این پرسش که بین حاکم و نحوه حکومت چه نسبتی وجود دارد؟ یا بین حکومت و مردم چه مناسبات و روابط متقابلی می‌تواند وجود داشته باشد؟ انتظارات مردم از حکومت‌ها چگونه است و چه نسبتی بین انتظارات مردم و کارایی حکومت‌ها وجود دارد؟ این پرسش‌ها تعدادی از سوالات مهم فلسفه سیاسی است که فیلسوفان سیاسی قرن‌هاست تلاش دارند پاسخ‌هایی مناسب برای آنها تدارک ببینند. نوع پاسخ‌ها به پرسش‌های فوق بستگی تام دارد به نوع جهان‌بینی و انسان‌شناسی و فلسفه سیاسی‌ای که فیلسوفان از آن تغذیه می‌کنند. رویکردهایی چون فیلسوف‌شاه افلاطونی، قرارداد اجتماعی هابز یا لاک، نظریه حق الهی حکومت، رویکرد نژادی یا سلطنتی به حکومت، یا رویکردی که به استبداد یا زور نظر مثبتی دارد، یا نظریه دموکراسی، بطور طبیعی پاسخ‌های مختلفی به پرسش‌های فوق می‌دهند و از منظر خود اوصاف خاصی را برای حکومت مورد نظر خود ترسیم می‌کنند.

در این تحقیق، ضمن اقتباس از نظریه ادراکات اعتباری فیلسوف معاصر ایران علامه سید محمد حسین طباطبایی، تلاش می‌شود نشان داده شود که کاربست این نظریه در فلسفه سیاسی می‌تواند نتایج مهم و قابل توجهی داشته و پاسخ‌های جدیدی، تقریباً متفاوت از پاسخ‌های پیشین به پرسش‌های فلسفه سیاسی ارائه دهد. ویژگی مهم بکارگیری نظریه ادراکات اعتباری در مقولات فلسفه سیاسی امکان تزریق عنصر سیالیت در آنهاست؛ به این معنا که هیچ یک از پرسش‌های فلسفه سیاسی دارای پاسخی ثابت و تغییرناپذیر نیستند؛ بلکه مطابق نوع ادراکات اعتباری، یا اعتباریات اجتماعی، که برای انسان‌ها در جوامع مختلف، در شرایط مختلف زمانی و مکانی حاصل می‌شود، نوع پاسخ‌های داده شده به پرسش‌های فلسفه سیاسی نیز تفاوت کرده و دچار سیلانیت و تغییرپذیری خواهند شد. در واقع مبنای تغییر در اعتباریت هم شامل متغیر زمانی است هم عناصر فرهنگی. این واقعیت به ما گوشزد می‌کند که در حوزه امر سیاسی و ناظر به مسائل فلسفه سیاسی و حکومت کردن، نبایستی خود را دل‌مشغول پاسخ‌های ثابت و یکسان کرد، چرا که تغییرات سریع و پیچیده شرایط زیستی بشر، که مورد توجه نظریه اعتباریات اجتماعی است، به ما می‌آموزد که لازمه و پیامد این تغییرات، اتخاذ رویکرد و چشم‌اندازی جدید به پرسش‌های قبلی فلسفه سیاسی و مسأله حکومت است که طبیعتاً منجر به پاسخ‌های جدیدی متفاوت از قبل خواهد شد. در اینجا پس از توصیف مختصر چستی ادراکات اعتباری، پیامدهای کاربست آن را در باب برخی مقولات مهم فلسفه سیاسی بررسی خواهیم کرد؛ از جمله این مقولات می‌توان به مواردی چون اصل نیاز به حکومت، شکل حکومت، اینکه چه کسانی شایسته حکومت کردن هستند، ساختار حکومت، مسأله معیارهای مشروعیت و مقبولیت سیاسی، انتظارات مردم و کارایی حکومت، اولویت‌ها و برنامه‌های حکومت، مسأله عدالت، قانون، آزادی در حکومت، و نهایتاً مناسبات حکومت و مردم اشاره کرد.

۱. چستی ادراکات اعتباری

برای فهم چستی ادراکات اعتباری می‌توان آنها را با ادراکات حقیقی مقایسه کرد. طبق گفته علامه طباطبایی، مفاهیم اعتباری، مفاهیم غیرماهوی هستند و این قابلیت را ندارند که هم در ذهن بیایند و هم در خارج موجود شوند. در مورد این مفاهیم میان

آنچه در ذهن است و آنچه در خارج تحقق می‌یابد، وحدت و عینیت برقرار نیست. به همین دلیل است که آنها را علم اعتباری نیز گویند (طباطبایی، ۱۳۷۳، ج ۳، ۱۳۰). ادراکات حقیقی تابع احتیاجات طبیعی موجود زنده و عوامل مخصوص محیط زندگانی وی نیست و با تغییر احتیاجات طبیعی و عوامل محیط تغییر نمی‌کند، اما ادراکات اعتباری تابع احتیاجات حیاتی و عوامل مخصوص محیط است و با تغییر آنها تغییر می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۱۴۴). علامه طباطبایی، در کتاب *اصول فلسفه و روش رئالیسم* با ارائه مثال‌های متفاوتی برای نشان دادن ماهیت ادراکات اعتباری، نتیجه می‌گیرد که این گونه ادراکات و معانی وهمیه در ظرف توهم دارای مطابق هستند، اگرچه در ظرف خارج مطابق ندارند، و بالاخص اینکه با تغییر عوامل وجودی‌شان، دچار تغییر می‌گردند. و نیز این معانی وهمیه، اگرچه خود غیرواقعی هستند، اما می‌توانند آثار واقعی نیز داشته باشند (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۱۶۴-۱۶۶).

شهید مطهری در تبیین دیدگاه علامه، یعنی ارتباط دادن اعتباریات با شرایط و عوامل اجتماعی به اصولی اشاره دارد که آنها در تعیین محتوای اعتباریات نقش مهمی دارند، او اصولی چون «کوشش برای حیات» و «انطباق با محیط» را دو اصل مهم در این زمینه می‌داند و درباره اصل دوم می‌گوید که آن بر وجود موجود زنده حکم‌فرماست و این انطباق گاهی پنهان از شعور و آگاهی آشکار واقع می‌شود و این اصل هم بر شؤون جسمانی و هم بر شؤون نفسانی حاکم است، یعنی از چهارزات مختلف بدنی گرفته تا احساسات قلبی و ملکات اخلاقی و عواطف و تمایلات درونی، همه محکوم این اصل هستند (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۱۴۶-۱۴۷). او سپس با نظر به اهمیت این دو اصل، این سؤال را طرح می‌کند که آیا عقل و ادراکات عقلانی انسان نیز چون شؤون جسمانی و نفسانی او با تغییر محیط تغییر می‌یابند یا نه؟ او با بررسی‌های خود نشان می‌دهد که عقل و ادراکات عقلانی انسان دارای نوعی ثبات هستند و با تغییر اوضاع و شرایط خارجی تغییر نمی‌کنند، بلکه تنها ادراکات اعتباری هستند که دچار تغییر می‌شوند. لذا می‌گوید «ادراکات بر دو گونه است: حقیقی و اعتباری، و ادراکات اعتباری مولود اصل کوشش برای حیات و تابع اصل انطباق با احتیاجات است و مانند بسیاری دیگر از شؤون جسمانی و نفسانی یک سیر تکامل و نشوء و ارتقاء را طی می‌کند» (طباطبایی، ۱۳۷۳، ج ۳، ۱۴۹). پس از دید علامه طباطبایی، ادراکات اعتباری فرض‌هایی است که ذهن به منظور رفع احتیاجات حیاتی، آنها را ساخته و جنبه وضعی و قراردادی و فرضی و اعتباری دارد و با واقع و نفس الامر سروکاری ندارد (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۱۴۳). در مقابل، ادراکات حقیقی قرار دارند که ارزش منطقی دارند ولی ادراکات اعتباری ارزش منطقی ندارند (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۱۴۴). به عبارت دیگر، ادراکات اعتباری تابع احتیاجات حیاتی و عوامل مخصوص محیط است و با تغییر آنها تغییر می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۱۴۴). از دید علامه، اصول اعتبارات عمومی پیوسته زنده و سرگرم ادامه فعالیت بوده، تنها موارد و مصادیق آنها جابه‌جا می‌شود و جامعه بشری پیوسته به پیشرفت خود در استخدام و استفاده از ماده ادامه داده و سرگرم توسعه و رفع تضییقات زندگی بوده و هر روز صحنه زندگی دیروزی خود را عوض می‌کند و این لازمه برخورد و فعل و انفعالی است که اصول اعتبارات در همدیگر دارند (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۲۱۴).

خلاصه اینکه اعتباریات اجتماعی مجموعه فرض‌ها، قراردادهای و نگرش‌هایی است که انسان در شرایط مختلف زمانی و مکانی برای رفع نیازهای اجتماعی و زیستی خود خلق می‌کند، ضمن اینکه اگرچه نوع این اعتباریات به نوع نیاز انسان بستگی دارد، اما انسان در اصل نیاز به اعتباریات گریزی ندارد.

۲. انواع ادراکات اعتباری

علامه طباطبایی ادراکات اعتباری را به ادراکات اعتباری پیش از اجتماع و پس از اجتماع تقسیم می‌کند. قسم اول، ادراکاتی هستند که در تحقق خود به اجتماع و شرایط بیرونی وابستگی ندارند، اصولی چون: اصل وجوب، حسن و قبح، انتخاب سبک‌تر و

آسان‌تر، اصل استخدام و اجتماع و اصل متابعت علم (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۲۱۶). علامه با بیان موارد ادراکات پیش از اجتماع، از آنها بعنوان اعتبارات عمومی نام برده و در تبیین آنها بر آن است که آنها اعتباراتی هستند که انسان با هر تماس که با فعل می‌گیرد از اعتبار آنها گریزی ندارد، یعنی اصل ارتباط طبیعت انسانی با ماده در فعل، آنها را به وجود می‌آورد. از این‌روی هیچگاه از میان نرفته و تغییری در ذات آنها پیدا نمی‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۲۱۳). البته به نظر می‌رسد صورت اعتباریات پیش اجتماع از اجتماع تابع شرایط زمانی و فرهنگی شود، اگرچه محتوای آن تغییر چندانی نداشته باشد. اما در مقابل می‌توان از اعتباریات بعدالاجتماع سخن گفت که اجتماعی بودن، و به ویژه سیالیت، از ویژگی‌های اصلی آنهاست. یعنی این‌گونه اعتباریات براساس پیشرفت فکر و ذهن انسان در بستر اجتماعی ساخته شده و تغییر می‌کنند. به گفته علامه

مفاهیم اعتباری که انسان اجتماعی امروزه از قالب ذهن خود درآورده به‌اندازه‌ای زیاد است که شاید تمیز و طبقه‌بندی و شمردن آنها بالاتر از توانایی فکر بوده است، اگرچه همه آنها ساخته فکر و اندیشه می‌باشند. با این همه پیوسته انسان به حسب پیشرفت اجتماع و تکامل فکر خود مفاهیم تازه‌ای ساخته و هر روز یک یا چند نمونه تازه به معرض نمایش می‌گذارد (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۲۱۶).

علامه، اصولی چون: اصل ملک، کلام و سخن، ریاست و مرئوسیت و مواردی از این قبیل را از اعتبارات بعدالاجتماع می‌داند. او در کتاب نه‌ایه الحکمه، از این‌گونه اعتبارات به اعتبارات اجتماعی نام برده است و اعتبار اجتماعی بودن آنها را به این معنا می‌داند که آن معنای تصویری، مانند ریاست و مالکیت، و یا تصدیقی مانند، علی رئیس من است، می‌باشد که در ورای ظرف عمل تحقق ندارد، مثلاً ریاست اعتباری تحققش به آن است که رئیس در شوون دیگران تصرف کند و دیگران به فرامین وی گردن نهند (طباطبایی، ۱۳۷۳، ج ۳، ۱۴۶). بنابراین اهمیت اساسی اعتباریات بعدالاجتماع یا اعتباریات اجتماعی در آن است که آنها در درون اجتماع شکل می‌گیرند، یعنی شرایط اجتماعی باعث شکل‌گیری و تغییرات آنها هستند. برای مثال اندیشه مالکیت، اگرچه بیش از اجتماع نیز محقق بوده، اما شرایط زندگی اجتماعی به آن، ویژگی‌ها و صفات تازه‌ای بخشیده است تا آنجا که می‌توان گفت اکنون اصل مالکیت یک اعتبار اجتماعی است، اکنون طبق آن انسان جواز تصرف در دارایی خود را دارد، و همین خصوصیات مالکیت‌ها و اختصاص‌ها است که باعث طرح مسأله حقوق شده است (علیزاده و همکاران، ۱۳۸۸، ۵۴۵). در واقع نیازها و مقتضیات اجتماعی است که ماهیت، ابعاد و نحوه کارکرد اعتباریات بعدالاجتماع را تعیین می‌کنند. با نظر به این ویژگی ادراکات اعتباری پس از اجتماع، بطور خاص در مورد اعتبار ریاست، علامه معتقد است:

در نتیجه اعتبار ریاست و مرئوسیت، لوازم طبیعی حقیقت این نسبت از قبیل فرمانروایی جامعه و انقیاد دسته جمعی و انقیادهای فردی و یک سلسله مقررات و رسوم و آداب، که مقام رئیس را نشان داده و مظاهر احترام و تعظیم او می‌باشد، جعل و اعتبار شده است. چون انسان همین وجوب و اطاعت را برای نخستین‌بار به موجب فطرت در مورد ریاست و امر گرفته، در هر جا که وجوب اطاعت را ببیند همان‌جا وجود امر را معتقد خواهد بود و در نتیجه امر و حاکمی نیز اثبات خواهد نمود (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۲۲۰-۲۲۲).

نتیجه حاصل از نظریه اعتباریات اجتماعی علامه، بخصوص اعتباریات پس از اجتماع، آن است که همه امور، اصول، افکار، ساختارها و قوانین اجتماعی، که انسان‌ها برقرار می‌سازند در واقع اعتباری هستند و مبتنی بر نوع نیازی که انسان‌ها دارند ساخته و فعالیت می‌کنند؛ نه اینکه پیش از نیاز انسان وجود داشته باشند و او فقط کاشف و بکارگیرنده آنها باشد. به عبارت دیگر، اگر بتوان همه ساختارهای اجتماعی را به دو گروه کشف کردنی و جعل کردنی تقسیم کرد، به این معنا که ساختارهای کشف کردنی،

از قبل موجودند و تنها توسط انسان‌ها کشف شده، مورد استفاده قرار می‌گیرند؛ و ساختارهای جعل کردنی از قبل موجود نیستند، بلکه نه تنها مبتنی بر نیازهای انسان‌ها جعل می‌شوند، بلکه براساس همان نیاز نیز استفاده می‌شوند. با این تقسیم‌بندی، براساس نظریه ادراکات اعتباری علامه، اعتباریات تنها پیش از اجتماع، مانند اصل وجوب، اصل حسن و قبح، اصل انتخاب سبک‌تر و آسان‌تر، اصل استخدام و اصل متابعت علم و نظایر آن که تعدادشان زیاد نیست، کشف کردنی هستند، اما تعداد بسیار زیاد، چه بسا غیرقابل شمارشی، از اعتباریات پس از اجتماع وجود دارند که دقیقاً جعل کردنی هستند؛ یعنی مبتنی بر نوع نیاز انسان‌ها در شرایط مختلف مکانی، زمانی، فرهنگی، و زیستی توسط خود انسان‌ها جعل و ایجاد شده و مورد استفاده قرار می‌گیرند و با تغییر شرایط زیستی و اجتماعی انسان‌ها، آنها نیز به تغییرات متناسب با آن تن می‌دهند. نتیجه اینکه، اگرچه انسان در اصل نیاز به اعتباریات اجتماعی گریزی ندارد، زیرا موجودی اجتماعی است، اما کمیت و کیفیت بخش قابل توجهی از اعتباریات اجتماعی مطابق ذهن، سلیقه، نیاز، و شرایط زیستی انسان ساخته شده و تغییرات لازم را می‌پذیرند که از آن می‌توان به سیالیت اعتباریات اجتماعی تعبیر کرد. حاصل آنکه اگرچه شکل و حتی ماهیت و محتوای اعتباریات اجتماعی در تغییر و سیلان مدام هستند، اما اینجا آنچه ثابت دارد اصل نیاز به چنین اعتباریاتی است، یعنی انسان را گریزی از نیاز به آنها نیست.

۳. نسبت اعتباریات با مولفه‌های فلسفه سیاسی

با نظر به توصیفی که از ویژگی‌های اعتباریات از دید علامه طباطبایی ارائه گردید، می‌توان تاثیر سیالیت اعتباریات را در مولفه‌های مهم فلسفه سیاسی بررسی نمود. در اینجا مولفه‌هایی چون اصل ماهیت، ضرورت و نیاز به حکومت، شکل حکومت، اینکه چه کسانی شایسته حکومت کردن هستند، ساختار حکومت، مسأله معیارهای مشروعیت و مقبولیت سیاسی، انتظارات مردم و کارایی حکومت، اولویت‌ها و برنامه‌های حکومت، مسأله عدالت، قانون، آزادی در حکومت، و مناسبات حکومت و مردم مورد نظر ماست تا بتوان قضاوت کرد که تغییرپذیری فزاینده و سیالیت ادراکات اعتباری و انواع اعتباریات اجتماعی، به‌ویژه نوع پس از اجتماع آنها، چه تاثیری بر فهم آدمیان از مولفه‌های مذکور فلسفه سیاسی برجای خواهد نهاد؟ در ادامه ضمن بررسی ماهیت مولفه‌های مورد نظر، به‌طور موردی تاثیر مذکور مورد آزمون قرار خواهد گرفت.

۳-۱. ماهیت، ضرورت و نیاز به حکومت

از پرسش‌های مهم فلسفه سیاسی مسأله ماهیت، ضرورت و علل نیاز به حکومت است؛ یعنی حکومت چیست؟ چه ضرورتی برای وجود آن قابل تصور است؟ آیا انسان اساساً نیازمند حکومت است یا نه؟ در پاسخ به چنین پرسش‌هایی فیلسوفان سیاسی از منظرهای مختلف پاسخ داده‌اند. بطور خاص نوع انسان‌شناسی متفکران سیاسی در تعیین نیاز یا عدم نیاز انسان به حکومت یا ماهیت و ضرورت آن نقش اساسی دارد. برخی متفکران بر اصالت فرد و عدم اصالت حیات اجتماعی تاکید دارند، در مقابل برخی چون ارسطو اجتماعی بودن انسان را مطابق سرشت طبیعی انسان دانسته، انسان را موجودی اجتماعی یا سیاسی تعریف می‌کنند. همچنین اگرچه امکان زندگی انفرادی، بدون حکومت، را منتفی نمی‌دانند، اما تامین نیازهای اساسی انسان چون امنیت، غذا، پوشاک، معاملات اقتصادی و رفاه عمومی را بدون شکل‌گیری حکومت میسر نمی‌دانند. برخی نیز وجود حکومت را مانع آزادی فردی بیشتر انسان و محدود کننده، امکان لذات بیشتر او از زندگی می‌دانند. در همین راستا برخی مخالفت خود با حکومت را به دلیل نقش آن در کنترل و محدودسازی ثروت و قدرت افراد تلقی می‌کنند (بنتام، ۱۹۷۳، ۸۹). در این زمینه هابز حکومت را به ساختار سیاسی ساخته شده توسط نیازهای انسان برای دفاع از خودش، و برقراری صلح و امنیت می‌داند (جونز، ۱۳۷۶، ج ۲، ۱۴۴، ۱۱۶). جان لاک ضرورت حکومت را برای گذر از وضع طبیعی و حالت جنگ به وضع مدنی و قانون مداری تعریف می‌کند (لاک، ۱۳۹۱، ۱۷۶). روسو حکومت را عامل تحقق اراده همگانی و مجری قانون مورد وفاق توده مردم می‌داند (جونز، ۱۳۷۶،

ج ۲، ۳۸۰). فارابی نیز راهیابی مردم به سعادت معنوی را علت اصلی نیاز به حکومت تلقی می‌کند (فارابی، ۱۹۹۱، ۱۸).

تنوع این دیدگاه‌ها درباره، ماهیت، ضرورت و علل نیاز به حکومت نشان دهنده رویکردهای مختلف اندیشمندان به انسان و زندگی اجتماعی اوست. حال اگر همین پرسش در پرتو نظریه اعتباریاتی اجتماعی بررسی شود می‌تواند پاسخ یا پاسخ‌های متنوع جدیدی داشته باشد؛ یعنی برخلاف اکثر فیلسوفان سیاسی که عمدتاً به هر پرسش فلسفه سیاسی یک پاسخ مشخص ارائه می‌دهند، نظریه اعتباریاتی اجتماعی این قابلیت را دارد که پاسخ‌های متعدد و متنوعی برای آن پرسش تدارک ببیند. علت این تنوع پاسخ‌ها به اهمیت تغییرپذیری و سیالیت اعتباریاتی اجتماعی ارتباط دارد. به عبارت دیگر مطابق نظریه اعتباریاتی اجتماعی اساساً حکومت یک امر اعتباری اجتماعی است و مقدم بر انسان و اجتماع، اصالتی ندارد و از آنجا که اعتباریاتی اجتماعی مطابق شرایط و مقتضیات مختلف زمانی، مکانی و زیستی انسان دچار تغییرات است، در نتیجه حکومت نیز، که از اعتباریاتی اجتماعی است، هیچ جنبه ثابتی ندارد بلکه بعنوان امری اعتباری همواره در سیلان و تغییر است. منظور از سیالیت امر حکومت آن است که نه تنها اصل نیاز به حکومت امری اعتباری است، یعنی نیاز یا عدم نیاز به حکومت به نوع نیازهای انسان‌ها در جوامع مختلف بستگی دارد، بلکه ماهیت حکومت و شکل و هدف از تشکیل آن نیز امری اعتباری است.

به عبارت دیگر نوع اعتباریاتی و نیازهای متنوع و متغیر انسان‌ها در شرایط مختلف زمانی، مکانی و زیستی است که ضرورت یا عدم ضرورت، ماهیت و شکل و هدف از تشکیل حکومت را تعیین می‌کند. برای مثال ممکن است در جامعه‌ای در مقطعی از زمان، ترس عامل اقبال به تشکیل حکومت باشد، در همان جامعه در زمانی دیگر تامین رفاه عامل اصلی باشد، یا در زمانی دیگر اجرای عدالت یا نیل مردم به سعادت معنوی الویت بیشتری داشته باشد. یا ممکن است در یک مقطع زمانی، برای نمونه در قرن حاضر، جامعه به منظور تحقق رفاه و امنیت به حکومت اقبال بیشتری داشته باشند، و جامعه‌ای دیگر به دلیل اعتقادات دینی و مذهبی‌شان، و جامعه سوم به دلیل اهمیت اجرای عدالت یا تحقق آزادی‌های اجتماعی به حکومت نیاز داشته باشند.

پس نظریه اعتباریاتی اجتماعی به ما می‌آموزد که پیشاپیش برای پرسش‌هایی چون ماهیت، ضرورت یا علل نیاز جوامع به حکومت، پاسخ‌هایی آماده و کلی و جهانشمول تدارک نبینیم، که چنین پاسخ‌هایی نشان دهنده عدم توجه ما به نیازها و مقتضیات سیال جوامع در شرایط مختلف است. در مقابل برای پاسخ‌دهی به پرسش‌های فوق، عامل زمان، مکان، مقتضیات زیستی و ذهنیات و تمنیات مردم جامعه مورد نظر را ملاحظه کنیم؛ سپس تنها برای آن جامعه تا زمانی که آن شرایط بقا داشت، نظریه مربوطه را ارائه دهیم، چرا که تغییرات اعتباریاتی اجتماعی جوامع موجب تغییر محتوای پاسخ‌های ارائه شده خواهد شد. نتیجه اینکه همه اندیشمندانی که از منظرهای فلسفی، الهیاتی، جامعه‌شناختی و غیره به این مساله می‌نگرند بایستی درباب ماهیت، ضرورت و علل نیاز به حکومت به اهمیت این مساله مهم، یعنی سیالیت اصل حکومت و ماهیت و علل نیاز به آن توجه کافی داشته باشند.

۳-۲. معیارهای حکومت مطلوب

از جمله پرسش‌های بسیار مهم فلسفه سیاسی پرسش از معیارهای شکل حکومتی مطلوب است. در اینجا پرسیده می‌شود که چه معیارها و اوصافی را می‌توان برای حکومتی مطلوب در نظر گرفت؟ در تاریخ فلسفه سیاسی، برای پاسخ به این سوال معمولاً حکومت‌ها را دو گونه خوب و بد تقسیم می‌کنند، سپس نوع خوب را به سه گونه حکومت فردی، حکومت عده‌ای محدود مانند اشراف یا ثروتمندان، و حکومت عده‌ای کثیر مانند دموکراسی تقسیم می‌کنند. در اینجا با فرض خوب بودن همه انسانها، برخی فیلسوفان بر تمرکز خوبی در یک فرد تاکید دارند، لذا از دید آنها حکومت پادشاهی یا فیلسوف‌شاه می‌تواند نمونه‌ای از یک حکومت مطلوب باشد که معیار خوبی در یک فرد، یعنی شاه یا فیلسوف، تمرکز یافته است. برخی نیز بر مساله توزیع خوبی در عده‌ای محدود، با فرض نبود شخص شایسته پادشاهی، تاکید دارند؛ لذا بر حکومت طبقاتی چون اشراف یا نخبگان یا ثروتمندان

اشاره دارند. برخی نیز با فرض خوبی همه مردم و برخورداری همه آنها از موهبت عقل بر دموکراسی باور دارند (پوپر، ۱۹۶۲، ج ۱، ۱۲۳). در واقع پرسش از معیارهای حکومت مطلوب، پرسش از شکل شایسته حکومت است که آن هم نوع حاکمان و صفات مربوطه آنها را تعیین خواهد کرد. پس در اینجا با این پرسش مواجه هستیم که شایسته‌ترین نوع حکومت چه شکلی از آن است؟ و اینکه شایسته‌ترین حاکمان چه کسانی می‌توانند باشند؟ برای پاسخ در باب نوع حکومت مطلوب، همانطور که مختصراً بیان شد، می‌توان به حکومت فردی، عده‌ای محدود، و عده کثیر توجه کرد، و شایستگی‌هایی که برخی اندیشمندان برای حاکمان حکومت-های مطلوب در نظر می‌گیرند می‌تواند به داشتن صفاتی چون نسب برتر، فره پادشاهی، قدرت نظامی، دانایی و حکمت، ثروت، اقبال بیشتر مردمی و امثال آن ارتباط داشته باشد. همچنین فیلسوفانی که عمدتاً نگرش بدبینانه به سرشت انسانی دارند حکومتی را شایسته می‌دانند که بتواند با قدرت زور و سلطه خود عنصر بدی و شرور انسانی را تحت کنترل درآورد تا موجب آسیب به دیگری نگردد (جونز، ۱۳۷۶، ج ۲، ۱۲۶-۱۲۸).

اکنون اگر این پرسش در پرتو اعتباریات اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد، به نظر می‌رسد به پاسخ‌هایی متفاوت از آنچه بیان شد، خواهیم رسید. اگر اعتباریات اجتماعی را مورد لحاظ قرار دهیم و در پرتو آن از شکل مطلوب حکومت و اوصاف حاکمان شایسته پرسش کنیم، پاسخ این خواهد بود که شکل مطلوب حکومت را برای کدام جامعه، در چه عصری، در کدام جغرافیا، برای چه نوع مردمی، با چه ذهنیات و فرهنگ و افکاری و حتی برای چه طبقه‌ای در نظر دارید؟ همچنین با نظر به ملاک‌های فوق، برای حاکمان حکومت مطلوب مورد نظر نیز نمی‌توان اوصاف مشخصی پیشاپیش و برای همیشه و برای همه مکانها تعریف کرد. پس، اینکه چه حکومتی شایسته است، بستگی به این دارد که ما به چه جامعه‌ای در چه زمانی با چه اوضاعی نظر داریم، ممکن است یک جامعه روستایی توسعه نیافته نوعی از حکومت را خوشایند بدارد که آن برای یک جامعه شهری توسعه یافته نامطلوب باشد. همچنین نوع مطلوب حکومت برای جامعه‌ای که غیردینی است، قطعاً حکومت غیردینی است، اما ممکن است جامعه‌ای که دارای سنت دینی مقبول است به نوعی حکومت دینی بعنوان حکومت مطلوب تمایل بیشتری داشته باشد. یا جامعه‌ای که اکثریت اعضای آن از طبقه فرهیختگان هستند معمولاً نوع حکومت متناسب خود را می‌طلبد، یعنی نمی‌توان حکومتی فردی یا اشرافی یا ثروتمندان را به‌ویژه با زور و تحمیل به آنها به‌عنوان حکومتی مطلوب معرفی نمود.

در واقع، اعتباریات اجتماعی به ما می‌آموزد که به‌طور پیشینی نسخه پیچیدن برای جوامع مختلف و تعیین شکل مطلوب حکومت برای آنها و معرفی اوصاف حاکمان شایسته برای آنها، خطایی بزرگ است که تبعات ناگوار متعددی دارد، چه شکل تعیین شده حکومت، دینی باشد چه سکولار، چه فردی باشد چه دموکراسی، چه انسان‌های خوبی عهده‌دار آن باشند چه انسان‌های شرور. بلکه برای تعیین شکل مناسب و مطلوب حکومت برای جوامع مختلف و شناسایی اوصاف حاکمان شایسته برای آن جوامع، بایستی همه متغیرهای تاثیرگذار مورد بررسی دقیق قرار گیرند، یعنی مواردی چون: اینکه آن جامعه توسعه یافته است یا توسعه نیافته، شهری است یا روستایی، دینی است یا سکولار، مردم آن جامعه عمدتاً تحصیل کرده‌اند یا نه، به لحاظ طبقات اجتماعی کدام طبقات دارای نفوذ و قدرت بیشتری هستند و نظایر آن دقیقاً در شکل مطلوب حکومت مورد نظر دخالت زیادی خواهند داشت، ضمن اینکه متغیرهای مذکور با نظر به عامل زمان، مکان و مانند آن ممکن است دچار تغییرات کمی و کیفی گردند که لازمه آن اعمال تغییرات در نوع حکومت مطلوب مربوط به آن است.

نکته حاصل اینکه مشکل عمده نظریه‌های سیاسی ناظر به شکل حکومت که توسط اندیشمندان مختلف در سنت‌های فکری مختلف بیان شده است، این است که به نقش تاثیرگذار متغیرهای فوق توجه نکرده‌اند؛ لذا همواره تلاش کرده‌اند دستورالعملی کلی درباره شکل مطلوب حکومت صادر کنند و اوصاف مشخصی را برای حاکمان مورد نظر خود تعریف نمایند. در حالیکه نظریه اعتباریات اجتماعی متذکر این نکته بسیار مهم است که برای هیچ ملت و سرزمینی نمی‌توان پیشاپیش دستورالعمل حکومتی

صادر کرد؛ زیرا نوع شایسته حکومت و حاکمان مطلوب هر جامعه‌ای با نظر به سیالیت اوضاع و احوال جوامع در بستر زمان و مکان در تغییر مدام و پیوسته است. پس شایسته است که نظریه‌های سیاسی ناظر به شکل حکومت یا اوصاف حاکمان با برخی قیود همراه باشند تا از این ناحیه دچار چالش کمتری گردند.

۳-۳. مشروعیت و مقبولیت

پرسش از مشروعیت و مقبولیت سیاسی از مهم‌ترین مسائل فلسفه سیاسی است. مسأله مشروعیت به این پرسش پاسخ می‌دهد که حکومت حق چه کسی است؟ و مسأله مقبولیت به این پرسش پاسخ می‌دهد که تحت چه شرایطی یک حکومت می‌تواند مقبولیت و پذیرش یا رضایت بیشتری از شهروندان خود را کسب نماید؟ همچنین مسأله مشروعیت سیاسی بیان می‌کند که چگونه قدرت حکومت به اقتدار قانونی تبدیل می‌گردد؟

این‌طور به نظر می‌رسد که معمولاً پرسش مشروعیت به‌طور پیشینی و پرسش مقبولیت به‌طور پسینی طرح می‌گردد. با این حال این دو پرسش میان فیلسوفان سیاسی پاسخ‌های مختلفی را کسب کرده‌اند. برخی فیلسوفان دانایی حاکمان را منشا مشروعیت حکومت آن می‌دانند. برخی داشتن نسب یا نژاد برتر را، برخی حکومت را حق کسی می‌دانند که قدرت نظامی بیشتری دارد و توان غلبه و تسلط بر دیگران را دارد. برخی نیز بر حق و مشروعیت الهی حکومت اعتقاد دارند. برخی متفکران عنصر دارایی و ثروت را مشروعیت‌بخش به حکومت می‌دانند. برخی بر عنصر ارث تأکید داشته، حکومت به ارث رسیده، بویژه از نوع سلطنتی، پادشاهی یا نظایر آن را، ملاک مشروعیت حکومت تلقی می‌کنند. برخی متفکران نیز بر کاریزمای شخصی فرد حاکم توجه کرده، شخصیت کاریزمایی او را عامل مشروعیت‌بخش حکومت در نظر می‌گیرند. همچنین در برخی نظریه‌های نسبتاً جدید بر عامل رضایت، قرارداد یا توافق اکثریت و قانونی بعنوان عنصر مشروعیت دهنده به حکومت نظر دارند (لاک، ۱۳۹۱، ۱۵۱-۱۵۲). برای نمونه در نظریه قرارداد اجتماعی گفته می‌شود که توافق آدمیان به میل و رضایت خودشان برای انتخاب فرد یا گروهی و واگذاری حق حاکمیت به او و پذیرش برخی محدودیت‌های قانونی برای خود مشروعیت حکومت را تأمین می‌کند (جونز، ۱۳۷۶، ج ۲، ۱۴۸، ۱۵۱). ویژگی اینگونه نظریات آن است که رویکردی پیشینی به مسأله مشروعیت سیاسی دارند، یعنی قبل از تشکیل حکومت معیار مشروعیت‌بخش تشکیل دهنده آن را تعیین می‌کنند.

در مقابل پرسش از مقبولیت سیاسی حکومت هم اهمیت زیادی دارد تا آنجا که ممکن است نوع مقبولیت یا عدم مقبولیت یک حکومت، مسأله مشروعیت آن را دچار تغییر سازد. پرسش مقبولیت هم می‌تواند ناظر به اهدافی باشد که هر حکومتی قصد تحقق آنها را دارد یا انتظاراتی باشد که مردم لزوماً از حکومت خود دارند. ضمن اینکه ممکن است اهداف مورد نظر حاکمان با انتظارات مردم از حکومت تطابق داشته یا تنافی و تضاد داشته باشند. به‌طور کلی می‌توان مواردی چون برقراری امنیت، رفاه، اجرای قانون و برقراری عدالت، حفظ آزادی‌های مشروع فردی و اجتماعی، گسترش اخلاق و معنویت را از عمده اهداف حکومت‌ها و حتی انتظارات مردم از آنها دانست، اگرچه لزوماً نه همه حکومت‌ها به تحقق یکسان این موارد توجه دارند و نه مردم انتظارات یکسانی در این موضوعات دارند. در مجموع حکومت‌های دینی عمدتاً بر جنبه معنوی و اخلاقی اهداف حکومتی خود، و حکومت‌های غیردینی بر مواردی چون رفاه، امنیت، عدالت و آزادی تأکید بیشتری دارند، اگرچه معمولاً از نقش موارد دیگر غافل نیستند؛ ولی گاهی ممکن است اصرارشان بر تأمین برخی اهداف به چشم‌پوشی از اهمیت اهداف دیگر منجر شود، و موجب کاهش مقبولیت آنها گردد. همچنین طرح مسأله مشروعیت و مقبولیت سیاسی ما را با این پرسش مواجه می‌سازد که این دو مقوله بیشتر از ناحیه مردم به حکومت‌ها اعطا می‌شوند یا اینکه فارغ از نقش مردم هم قابل تأمین هستند؟

اکنون با نظر به اعتبارات اجتماعی می‌توان مدعی شد که هیچ پاسخ پیشینی قطعی و ثابت در باب مشروعیت و مقبولیت سیاسی حکومت‌ها وجود ندارد. زیرا تعیین مشروعیت هر حکومتی بستگی به نوع مردم و نوع نیازها و مقتضیات آنها دارد که

حکومت ناظر به آنهاست. همچنین مقبولیت هر حکومتی بستگی به ماهیت حکومت، نوع جامعه، ذهنیات مردم، کارکرد حکومت و انتظارات مردمی دارد که بر آنها حکومت می‌شود. در واقع، برخلاف عمده نظریات متفکران فلسفه سیاسی، این‌طور به نظر می‌رسد که اگرچه مسأله مشروعیت تاحدودی امری پیشینی است، اما بستگی تام به فرهنگ و ذهنیات و انتظارات مردمی دارد که مورد حکومت هستند. پس مشروعیت سیاسی امری ثابت نیست، بلکه متغیر بوده و به‌طور مدام با تغییر اوضاع و احوال مردم، آن نیز تغییر می‌کند. مقبولیت نیز اگرچه به اهداف حاکمان در امر حکومت کردن ارتباط دارد اما به شدت با مقتضیات متغیر و سیال مردم و بویژه با انتظارات تغییرپذیر آنها ارتباط وثیقی دارد. در نتیجه هم مشروعیت و هم مقبولیت سیاسی اموری متغیر و سیال هستند که با تغییر اعتبارات اجتماعی مردم در مکان‌ها و زمان‌ها و سنت‌ها، و فرهنگ‌های مختلف، دچار قبض و بسط می‌گردند. ضمن اینکه واقعیت‌های جهان جدید نشان می‌دهد که مقبولیت سیاسی حکومت، که با نوع عمل کردن آن در خصوص انتظارات مردم پیوند دارد، می‌تواند مشروعیت سیاسی آن را هم دچار تغییرات و نوسان سازد، که از این امر می‌توان به مشروعیت ثانویه تعبیر کرد.

اهمیت مشروعیت ثانوی، که مبتنی بر مقبولیت و آن نیز وابسته به نوع پاسخ‌گویی حکومت‌ها به انتظارات مردم است، از آن جهت است که در واقع در دنیای کنونی در نهایت هم مشروعیت و هم مقبولیت سیاسی امری نشأت گرفته از مردم است نه واقعیتی فراسوی خواست و اراده مردم. همچنین از آنجا که مردم در شرایط مختلف زمانی و مکانی دارای اعتباریات مختلف اجتماعی هستند، که نتیجه آن سیالیت خواست و انتظارات مردم از حکومت است. پس مقبولیت و مشروعیت سیاسی نیز امری سیال و در تغییر مداوم است و نمی‌توان برای آن اصول و معیارهای ثابت و تغییرناپذیر پیشینی ورای خواست و اراده مردم تعیین کرد. نتیجه اینکه اعتبارات اجتماعی مشروعیت جدیدی را طرح می‌کند که می‌توان از آن به مشروعیت کارکردی تعبیر کرد، یعنی اهمیت کارایی یک حکومت برای تامین انتظارات مردم است که موجب مقبولیت آن می‌گردد.

۳-۴. ساختارهای حکومتی

از مسائل مهم پیش‌روی فلسفه سیاسی چگونگی ساختارهای حکومتی است. در این زمینه برخی فیلسوفان از زاویه نگاه از بالا به پایین ساختار حکومت را تعیین می‌کنند. برخی نیز با نظر به نوع حکومت و اهداف مورد نظر از تشکیل آن، به تعیین ساختار حکومتی نظر دارند. مهم‌ترین رویکرد در این زمینه نظریه تفکیک قوای مونتسکیو است که در آن قوای حکومتی به سه قسم قوه مجریه، قوه مقننه و قوه قضاییه (اجرایی) تقسیم می‌گردند. در این تقسیم‌بندی کار قوه مجریه اجرای سیاست‌های داخلی و خارجی است. قوه مقننه مسئولیت قانون‌گذاری را برعهده دارد. قوه قضایی نیز به رسیدگی به اختلافات مردم، و کیفرها و جرائم متوجه است. ضمن اینکه نهاد پادشاهی بعنوان سازمان فراقانونی هم اداره‌کننده قوه مجریه و هم کنترل‌کننده فعالیت سه قوه مزبور است (جونز، ۱۳۷۶، ج ۲، ۳۲۶-۳۲۸). از زمان طرح این نظریه توسط مونتسکیو و اصلاحاتی که روسو بر آن وارد ساخت تا زمان حال اشکال مختلفی از این نظریه توسط حکومت‌های مختلف غربی، شرقی، دینی و غیردینی مورد استفاده قرار گرفته است و روابط مختلف بعضا طولی یا عرضی بین این سه قوه تعریف کرده‌اند. همچنین درباره علت اقبال نظام‌های سیاسی به مسأله تفکیک قوا نیز نظریات مختلفی ابراز شده است. برخی اهمیت آن را در امکان توزیع قدرت میان مقامات حکومتی و کاهش ضریب فساد و استبداد آنها دانسته‌اند.

حال اگر تنوع دیدگاه‌ها درباره مسأله تفکیک قوا در پرتو اعتباریات اجتماعی مورد بازتفسیر قرار گیرد به نظر می‌رسد می‌تواند افق‌های جدیدی را به روی ما بگشاید. زیرا نوع اعتباریات اجتماعی، یعنی نوع نیازهای سیاسی و مقتضیات سیاسی-اجتماعی زندگی مردم است که اصل نیاز به حکومت و سپس مسأله نیاز به تفکیک قوا را در آن در اولویت یا عدم اولویت قرار می‌دهد. به عبارت دیگر، اعتباریات اجتماعی به ما می‌آموزد که نوع حکومتی که مردم یک جامعه برای رفع نیازهای اجتماعی و سیاسی خود

اعتبار می‌کنند، تعیین‌کننده امکان یا امتناع اقبال به مسأله تفکیک قواست. در واقع، ساختارهای حکومتی هر حکومتی مستقیمی از نوع آن حکومت و نوع نیازهای مردمی، که بر آنها حکومت می‌شود ناشی می‌گردد. برای مثال برای حکومتی که از طریق غلبه نظامی یا کودتا برخلاف میل مردم بر آنها سلطه دارد، مسأله تفکیک قوا یا تعیین ساختارهای حکومتی مشخص و احتمالاً مستقل از همدیگر، بی‌معنی است. زیرا در چنین حکومتی اصل حکومت، اراده پادشاه یا طبقه حاکم است و قانون همان است که آنها اراده می‌کنند. همچنین حکومتی که مبتنی بر نیازهای اولیه و ابتدایی مردم جامعه‌ای تشکیل شده است، نیاز چندانی به ساختار حکومتی و تفکیک قوا ندارد، بلکه تنها زمانی که حکومتی نسبتاً توسعه یافته مبتنی بر اراده مردمی شکل می‌گیرد، مسأله ساختارهای حکومتی پیچیده‌تر می‌شود.

کمیت و کیفیت ساختارهای حکومتی نیز امری اعتباری‌اند و مبتنی بر اعتباریات اجتماعی تغییر می‌کنند. برای مثال مواردی مانند اینکه در حکومتی پادشاهی، شخص پادشاه نیز بخشی از ساختار حکومتی قرار بگیرد یا جایگاه فراساختاری و فراقانونی داشته باشد، یا اینکه در حکومتی استبدادی یا نژادی، چه ساختارهایی وجود داشته باشند، یا در حکومتی دموکراتیک در زمانه کنونی سازوکار قوای سه گانه تفکیک شده چگونه باشد، یا اینکه به جای سه قوه به دو قوه بسنده شود یا اینکه تعداد قوا افزایش یابد، همچنین در حکومت‌هایی که وسعت سرزمینی و تنوع نژادی زیادی دارند، به بخشی از قلمرو حکومتی یا نژادها نوعی خودمختاری یا استقلال داخلی داده شود یا نه، یا با توجه به گسترش فناوری‌های جدید امکان دارد بتوان ساختار حکومتی را چالاک و سبک تعریف کرد تا هزینه‌های حکومت کاهش یابد، یا با نظر به وجود نهادهای بین‌المللی کنترل‌کننده رفتار دولت‌ها چه ساختاری، به‌طور مصداقی، مانند وزارت‌خانه‌ها و سازمان‌های دولتی مورد نیاز هستند، همچنین با نظر به سطح دانش و فرهیختگی، سطح ثروت و نوع نژاد و رفتار مردم و عامل جغرافیا و امثال آن، چه سازمان‌ها و نهادهایی برای ساختار حکومتی، مورد نیاز و موثر هستند، همه از اعتباریات اجتماعی‌اند و مبتنی بر نوع نیازها و سلايق مردم تعیین شده، و تغییر ماهیت و کارکرد می‌دهند. توضیح اینکه نوع نیازها صرفاً ناظر به نیازهای مادی نیست، بلکه با علل پیشین و عوامل پسین مربوط به زندگی اجتماعی مردم پیوند دارد. منظور اینکه اهداف پیشین از تعیین ساختارهای حکومتی، اهدافی مانند اجرای قانون، کنترل دولت-مردان، توزیع بهتر ثروت، افزایش مشارکت مردم، تحقق عدالت اجتماعی، از یک طرف، و عوامل پسین مانند مجموعه شرایط و رخدادهایی که پس از تشکیل حکومتی در سرزمینی خاص پیش می‌آید نیز نقش مهمی در تاسیس ساختارهای حکومتی جدید و تعریف اهداف و برنامه‌های جدید برای آن دارند. شاهد این مسأله، تجربه تعریف ساختارهای اولیه برای نظام جمهوری اسلامی با سازمان‌های مربوط در دهه پنجاه است که تحولات بعدی کشور منجر به اصلاح ساختار و حذف یا تقویت و توسعه آن سازمان‌ها شد؛ که در واقع نشان دهنده نقش فزاینده نظام نیازهای اجتماعی بر کمیت و کیفیت ساختار حکومتی است. پس نتیجه اینکه لزومی ندارد پیشاپیش برای حکومتی خاص ساختارهای حکومتی ثابت تعریف کنیم و در مقابل درخواست مردم برای تغییر آنها مقاومت کنیم، بلکه با نظر به اهداف تشکیل یک حکومت، برنامه‌ها و اولویت‌هایی که آن حکومت تعریف کرده است و درخواست‌ها و انتظاراتی که مردم از آن دارند، و تحولاتی که هر روزه برای آن پیش می‌آید، بایستی ساختاری متناسب و منعطف با نیازهای مردم و شرایط و مقتضیات اجتماعی طراحی کرد که قابلیت پذیرش تغییرات جدید را نیز داشته باشد. در واقع فلسفه مشروعیت ساختارهای حکومتی، در توانایی آنها برای تحقق برنامه‌های حکومتی و قابلیت‌شان در برآوردن نیازها و انتظارات متغیر مردم نهفته است. در نتیجه با تغییر اعتباریات اجتماعی، عملاً نیازها و انتظارات مردم تغییر می‌کنند؛ پس بایستی ساختارهایی متناسب با آن تغییرات و منعطف ایجاد کرد که پاسخ‌گو و کارآمد باشند.

۳-۵. عدالت و قانون‌گذاری

از مسائل پیچیده فلسفه سیاسی مسأله عدالت و قانون‌گذاری است؛ اینکه عدالت چیست و چگونه می‌توان قوانین را عادلانه نوشت

و اجرا کرد؟ پاسخ به این دوسوال دربارهٔ عدالت و قانون همواره ذهن فیلسوفان سیاسی را به خود مشغول کرده است. فهم مسألهٔ عدالت و اجرای قانون بستگی زیادی به انسان‌شناسی و جهان‌شناسی فیلسوفان دارد، بویژه اینکه مسألهٔ عدالت و اجرای قانون با تلقی ما آدمیان از آزادی نیز پیوند عمیقی دارد. به همین دلیل این مسایل تاکنون از گره‌های تقریباً ناگشودنی فلسفهٔ سیاسی بوده‌اند. همچنین برای فهم این سه مساله بایستی دقت کرد که نوع حکومت و افکار حاکمان نقش به‌سزایی در توجه و تمرکز آنها بر عدالت، قانون و آزادی دارد. در فلسفهٔ سیاسی افلاطون، عدالت نهایتاً فضیلتی در کنار سه فضیلت دیگر نفس، یعنی اعتدالت (خویش‌داری)، شجاعت و حکمت، تعریف می‌گردد (افلاطون، ۱۳۷۴، ۲۲۷-۲۳۸). او همچنین از زبان سقراط بین عدالت فردی و عدالت در دولت و جامعه تفاوت می‌گذارد، و حتی نوع عدالت را بین طبقات سه گانه جامعه از هم تمییز می‌دهد. ارسطو دربارهٔ مسألهٔ عدالت ضمن توجه به عدالت توزیعی، عمدتاً آن را به رعایت حد وسط در رفتارها و اعمال تعریف می‌کند (ارسطو، ۱۹۹۹، ۱۰۱).

از دید لاک برابری آن است که فرد در قیاس با افراد دیگر، از حق مساوی برخوردار باشد و بدون آنکه تابع اراده یا فرمان شخص دیگری باشد، از آزادی طبیعی استفاده کند (لاک، ۱۳۹۱، ۱۴۹). در فلسفهٔ سیاسی جدید برخی متفکران عدالت را قانون توجیه اقتدار سیاسی، و عامل پیوند حکومت و مردم دانسته، بر دو مسألهٔ برابری و شایستگی در باب توزیع عدالت توجه دارند. از این رویکرد شاید بتوان عدالت را دادن حق هرکس به خودش یا رفتار با هرکس به شیوهٔ مناسب خودش تعریف کرد. برخی متفکران به‌طور خاص بر وابستگی رفتار عادلانه به شرایط مختلف محیطی تأکید می‌کنند. در این رویکرد همچنین برای اجرای درست عدالت بر تفاوت‌های طبیعی و غیرطبیعی مردم نیز توجه می‌گردد و دو متغیر نیازها و شایستگی‌های فردی و اجتماعی را در برخورد عادلانه با مردم مهم می‌دانند (میلر، ۱۳۸۸، ۷۸). جان راولز از فیلسوفان بزرگ سیاسی و صاحب نظر در مسألهٔ عدالت، با تمرکز بر عدالت توزیعی، آن را به آزادی برابر و برابری فرصت‌ها تعریف می‌کند و در اجرای عدالت بر تضمین حداقل رفاه اجتماعی و رعایت اصل شایستگی باور دارد. او تأکید دارد براینکه همه منافع اجتماعی اولیه، یعنی آزادی، فرصت، درآمد، ثروت و عزت نفس باید به تساوی میان اعضای جامعه توزیع گردد، مگر اینکه توزیع نابرابر هریک از این خواسته‌ها یا همهٔ آنها به نفع کم نصیب‌ترین افراد جامعه باشد (راولز، ۱۳۸۸، ۸۴).

درباره قانون و لزوم اجرای آن نیز دیدگاه‌های متفاوتی بین فیلسوفان سیاسی وجود دارد؛ از جمله اینکه اراده حاکمان منشا قانون است یا ارادهٔ همگانی مردم؟ آیا اجرای قانون ابزار اجرای عدالت است یا وسیلهٔ تحقق نیت حاکمان. چه تفاوتی بین قانون در وضع طبیعی و وضع مدنی وجود دارد؟ چرا انسان‌ها با نظر به قانون از وضع طبیعی به وضع مدنی گذر می‌کنند؟ به‌عنوان نمونه برخی چون افلاطون یا هابز ارادهٔ پادشاه را برتر و حاکم بر قانون می‌دانند. از دید لاک غایت قانون از بین بردن یا تحدید آزادی نیست، بلکه محافظت و توسعه آن است (جونز، ۱۳۷۶، ج ۲، ۲۰۵). برخی متفکران ماهیت و کارکرد قانون را مبتنی بر نیازهای مردم تعریف می‌کنند. برای نمونه ارسطو قانون و دولت را بر فرد مقدم می‌داند و کارکرد قانون را تعیین ساختار حکومت و توزیع اختیارات حکومتی تعریف می‌کند (ارسطو، ۱۹۹۱، ج ۱، ۵-۷). همچنین مونتسکیو ضمن معرفی چهار نوع متفاوت قانون برای جوامع، فلسفهٔ تشکیل حکومت را اجرای قانون می‌داند و نهایتاً قانون خوب را با خواست و منافع مردم پیوند می‌زند (مونتسکیو، ۱۹۸۹، ج ۱، ۳-۶).

تلقی‌های مختلفی میان فیلسوفان و متفکران سیاسی دربارهٔ عدالت و قانون‌گذاری سیاسی وجود دارد. حال اگر اعتباریات اجتماعی در این زمینه دخالت داده شود، می‌توان به افق‌های جدیدی دست یافت؛ زیرا پرسش از عدالت و قانون‌گذاری در پرتو اعتباریات اجتماعی با پرسش از متغیرهای مهم تأثیرگذار اجتماعی چون زمان، مکان، معیشت، فرهنگ، طبقات اجتماعی، سنت و رسوم، و ذهنیت انسان‌هایی سروکار دارد که همواره در تغییر مداوم قرار دارند. به عبارت دیگر، پاسخ به پرسش‌هایی مانند اینکه

عدالت چیست؟ چه مبانی‌ای دارد؟ چه تقسیماتی می‌توان برای آن در نظر گرفت؟ اوصاف یک جامعه عادلانه چیست؟ حکومت‌ها چگونه می‌توانند در اجرای عدالت موفق باشند؟ توزیع عدالت میان مردم چه معیارهایی دارد؟ چه رابطه‌ای بین اجرای عدالت و آزادی‌های مردمی وجود دارد؟ و اینکه قانون چیست؟ جامعه قانون‌مند چه اوصافی دارد؟ تفاوت قانون اساسی و دیگر قوانین مدنی چیست؟ هدف حکومت‌ها از اجرای قانون چیست؟ رابطه اجرای قانون با عدالت چیست؟ و مانند این پرسش‌ها در پرتو اعتباریات اجتماعی هیچ‌گاه پاسخ یکسانی ندارند، بلکه پاسخ‌ها همواره در تغییر و سیلان هستند.

در واقع اینکه ما در چه نوع جامعه‌ای زیست می‌کنیم، برای مثال توسعه یافته یا غیرتوسعه یافته، دینی یا سکولار، فرهیخته یا غیرفرهیخته، آسیایی یا اروپایی، اینکه مخاطبان مسأله عدالت و قانون مردمانی سنتی یا مدرن، تحصیل کرده یا کم‌سواد، باشند، پاسخ پرسش‌های ما در نوسانند. به همین دلیل نظریه اعتباریات اجتماعی گوشزد می‌کند که حتی با وجود ادراک مفهومی مشترک مردم از مفاهیم بنیادی چون عدالت و قانون، توصیف همین ادراک توسط مردم و مصداق‌یابی برای آنها به شدت تحت تاثیر اعتباریات اجتماعی متغیر مردم مناطق مختلف جهان است. به همین دلیل هم اکنون نظام‌های فکری و سیاسی مختلفی در جهان وجود دارند که مطابق درک متفاوت‌شان از مسأله عدالت و قانون، در مقام قانون‌گذاری و اجرا تفاوت‌های کاملاً آشکاری دارند. به عبارت دیگر، تنوع و تغییرپذیری نظام نیازهای اجتماعی مردم بعنوان یکی از موارد مهم اعتباریات اجتماعی، منجر به تلقی‌های مختلف درباره رفتار عادلانه و قانون عادلانه می‌گردد. برای مثال ممکن است در اجرای قانون‌های عادلانه بتوان در جامعه‌ای برابری همگانی را بعنوان معیار اصلی در نظر گرفت؛ ولی در جامعه‌ای دیگر نیازهای اعضای جامعه معیاری مهم‌تر از برابری همگانی باشد، یا در جامعه سوم تمرکز بر اصل شایستگی معیار عادلانه‌تری باشد. همچنین در مقام اجرای قانون در جامعه‌ای ممکن است هدف و معیار مهم بهره‌مندی اکثریت از مزایای قانونی باشد، در جامعه‌ای دیگر ممانعت از تعدی خلاف‌کاران بعنوان هدف و معیار مهمی باشد، و در جامعه سوم فراهم‌سازی بروز استعدادها مورد نظر باشد، ضمن اینکه همه این معیارها و اهداف از جامعه‌ای به جامعه دیگر، از زمانی به زمان دیگر، از فرهنگی به فرهنگ دیگر به دلیل اعتبار اجتماعی بودن، در تغییر و سیلان دائمی هستند.

پس، در مقام تعریف عدالت و تعیین معیارهای رفتار عادلانه، اگرچه ممکن است میان جوامع بشری به لحاظ مفهومی برخی اشتراکاتی وجود داشته باشد، اما تحت تاثیرگذاری شدید اعتباریات اجتماعی در بستر زمان و مکان، همواره به لحاظ مصداقی و در مقام تفصیل و اجرا با تفاوت‌های آشکاری مواجه خواهیم شد.

۳-۶. آزادی‌های فردی و اجتماعی

از مباحث پیچیده فلسفه سیاسی مسأله آزادی در اشکال مختلف فردی، اجتماعی و بویژه آزادی بیان در جامعه است. اهمیت این مسأله به پیوند آزادی با مسأله عدالت و قانون را نیز آشکار می‌سازد؛ از جمله اینکه چه نسبتی میان آزادی و عدالت و قانون وجود دارد؟ آیا امکان دارد برخی اشکال آزادی مانع اجرای قانون یا برقراری عدالت شوند؛ یا اصرار حکومت‌ها بر اجرای قانون و عدالت، موجب نفی یا محدودسازی آزادی شهروندان می‌گردد؟

ابتدا بایستی توجه کرد که انواع مختلف آزادی‌های فردی، اجتماعی، سیاسی و حتی اعتقادی قابل تصور است که همه آنها موضوع تامل فلسفه سیاسی هستند. بر همین اساس در فلسفه سیاسی تعاریف و تلقی‌های مختلفی از آزادی وجود دارد. برخی آزادی را به گزینه‌های در دسترس مردم تعریف می‌کنند، برخی در مقابل، به قابلیت شهروندان در گزینش یک مورد از میان موارد متعدد. همچنین برخی فهم آزادی را به درک نقش عوامل محیطی منوط می‌کنند و برخی به فهم و توان اشخاص در گزینش‌های شخصی‌شان (میلر، ۱۳۸۸، ۸۵). برای نمونه، از دید لاک، آزادی آن است که فرد تا جایی که قوانین متبوعه او اجازه می‌دهد، در آنچه می‌خواهد با شخص خود، کار خود و مستملکات خود و تمامی دارایی خود بکند، آزاد باشد و زیر فرمان اراده خودسرانه فرد

دیگری نباشد، بلکه آزادانه به دنبال هر راهی که می‌خواهد، برود (لاک، ۱۳۹۱، ۱۴۰). برخی متفکرین نیز به دو نوع آزادی مثبت و منفی نظر دارند. در این تقسیم‌بندی، آزادی منفی به معنی رهایی از سلطه دیگران و عوامل محدود کننده اراده اشخاص تعریف می‌شود؛ آزادی مثبت نیز به توانایی هر فرد در انتخاب‌های درست بستگی دارد (میلر، ۱۳۸۸، ۸۴).

توصیفات فوق نشان می‌دهد که تلقی‌های متفاوتی از آزادی در فلسفه سیاسی وجود دارد. حال اگر مقوله آزادی در ابعاد مختلف فردی، اجتماعی، دینی، و سیاسی آن در پرتو اعتباریات اجتماعی مورد نظر قرار گیرد، مشخص می‌شود که نقش متغیرها و مقتضیات تاثیرگذار اعتباریات اجتماعی بر تغییرپذیری و سیالیت فراوان آزادی قابل توجه است. به عبارت دیگر، اعتباریات اجتماعی گوشزد می‌کنند که پاسخ پرسش از کمیت و کیفیت آزادی، بستگی به متغیرهای مهمی چون: برای چه کسانی؟ در چه زمانی؟ در چه مکانی؟ کدام طبقات اجتماعی؟ در چه فرهنگ و شرایط اجتماعی؟ دارد. لذا مقولاتی چون آزادی، چه در سطح فردی و چه غیرفردی بستگی تام به نوع اعتباریاتی دارند که در جامعه مربوطه مورد نیاز و استفاده است. برای مثال، جامعه توسعه یافته با حکومتی دموکراتیک، نوعی از آزادی را طلب می‌کند متفاوت از جامعه غیرتوسعه یافته با حکومتی سلطنتی و پادشاهی. یا جامعه‌ای که بیشتر شهروندان آن قشر فرهیخته را تشکیل می‌دهند، در نوع نیاز به آزادی متفاوتند از جامعه‌ای که شهروندان آن چندان فرهیخته نیستند؛ یا یک جامعه دینی و دارای سنت دینی ریشه‌دار تلقی متفاوتی از آزادی دارد نسبت به یک جامعه سکودار و مدرن، که چندان در قید سنت دینی نیست. همچنین نوع جوامع بستگی به بافت فرهنگی و اجتماعی‌شان نگرش‌های متفاوتی به آزادی‌های شخصی، دینی یا سیاسی دارند. برای مثال جوامع لیبرال و سکولار عمدتاً بر گسترده‌ی آزادی‌های شخصی و عدم دخالت دولت در حوزه خصوصی مردم تاکید دارند؛ در مقابل جوامع دینی و سنتی برای آزادی‌های شخصی گستره چندان لحاظ نمی‌کنند یا آزادی بیان و دینی در آنها محدودیت‌های خاص خود را دارد. همچنین تحت تاثیر اعتباریات اجتماعی، رفتار آزادی که در جامعه‌ای مجاز دانسته شده، ممکن است در جامعه‌ای دیگر غیرمجاز باشد، یا مصادیق رفتار آزادانه، از جامعه‌ای به جامعه‌ای دیگر تفاوت نماید. همچنین ممکن است آنچه که در جامعه‌ای بعنوان آزادی منفی تلقی می‌شود، همان در جامعه دیگری بعنوان آزادی مثبت دانسته شود یا ملاک‌های سنجش آزادی‌های شهروندان از جامعه‌ای به جامعه دیگری متفاوت باشد. علاوه براین، اینکه آزادی موهبتی دادنی و اعطا شدنی به شهروندان است یا حقی است کسب کردنی، با نظر به اعتباریات اجتماعی پاسخ متفاوتی دارد.

جوامع توانایتر با حکومت‌های تمامیت‌خواه، عمدتاً آزادی محدود شهروندان را موهبتی اعطا شده از سوی حکومت معرفی می‌کنند، در مقابل جوامع با حکومت‌های باز و لیبرال، عمدتاً آزادی را حق طبیعی، ذاتی و جدانشدنی شهروندان می‌دانند که سلب ناشدنی است و حکومت‌ها حق تعرض به آن را ندارند. همچنین تعیین قلمروهای آزادی‌های شخصی، اجتماعی، سیاسی و دینی و تقابل یا تعارض آنها با عدالت و قانون نیز از مقولات تحت تاثیر اعتباریات اجتماعی است؛ یعنی نوع نظام نیازها و مقتضیات اعتباری هر جامعه است که کمیت و کیفیت مقولات عدالت، قانون و آزادی را تعیین می‌کند که سپس مشخص می‌گردد به چه میزان بین آنها تعامل، انطباق، تعارض یا تباین وجود دارد. پس پیشاپیش نمی‌توان برای جوامع مختلف دستورالعمل نظری و عملی آزادی‌های فردی، اجتماعی، سیاسی و دینی را نوشت، بلکه ابتدا باید دید اعتباریات اجتماعی جامعه مورد نظر چه تلقی و کاربردی از آزادی را طلب می‌کند، ضمن اینکه تغییر مقتضیات زمانه حتی برای شهروندان همان جامعه ممکن است تلقی‌ها و کاربردهای جدیدی از آزادی را موجب گردد.

۳-۷. برنامه‌ها و کارآیی حکومت

برنامه‌های هر حکومت ارتباط مستقیمی با اهداف آن دارد. کارآیی حکومت به میزان توفیق آن در اجرای موفقیت‌آمیز برنامه‌ها و برآوردن انتظارات مردم بستگی دارد. طبیعی است که با توجه به اهداف مختلف نظام‌های حکومتی، برنامه‌های آنها نیز متفاوت

خواهد بود. برای مثال، حکومت سلطنتی اهدافی متفاوت از حکومت دموکراتیک دارد؛ یا حکومت‌های تمامیت‌خواه اهدافی متفاوت از حکومت‌های مردمی دارند. همچنین حکومت مبتنی بر رضایت مردمی و قرارداد اجتماعی اهدافی متفاوت از حکومت مبتنی بر زور یا کودتا دارد. با همه اینها، مجموعاً هفت هدف عمده برای حکومت‌ها وجود دارد که کمیت و کیفیت برنامه‌های آنها را تعیین می‌کند: ۱. برقراری امنیت، ۲. اجرای عدالت، ۳. تأمین رفاه مردم، ۴. اجرای قانون، ۵. دفاع از آزادی‌های مشروع، ۶. گسترش اخلاق، و ۷. بسط دین و معنویت. طبیعی است که همه حکومت‌ها به اهداف مزبور به‌طور یکسان توجه ندارند؛ چه‌بسا برخی حکومت‌ها مخالف چنین اهدافی باشند، یا اولویت‌بندی آنها از یکدیگر بسیار متفاوت باشد. با این حال، نوع حکومت مطلوب تا حدی اهداف آن را قابل تشخیص می‌سازد. اما برنامه‌ها عمدتاً دستورالعمل‌های اجرایی‌اند که کارگزاران حکومت برای نیل به اهداف خود ترسیم می‌کنند. به همین دلیل، برنامه‌های حکومتی معمولاً ابعاد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، علمی، دینی و غیره دارند و ممکن است کل‌نگر یا جزءنگر، ملی یا منطقه‌ای باشند.

کارایی حکومت‌ها عمدتاً امری پسینی است، یعنی میزان موفقیت هر حکومتی در اجرای برنامه‌های خود، بویژه منطبق با رضایت مردم، تعیین‌کننده میزان کارایی آن حکومت است. ضمن اینکه انتظارات مردم نقش برجسته‌ای در تعیین میزان کارایی هر حکومتی دارد. در این زمینه برخی حکومت‌ها، به دلیل نگاه قیّم‌آبانه و عدم توجه به شعور عمومی مردم و فرودست دانستن آنها، ممکن است توجه چندانی به اهمیت انتظارات مردم نداشته باشند که معمولاً موجب عدم توفیق در اجرای برنامه‌های خود و کاهش کارایی آن حکومت‌ها می‌گردد. در مقابل حکومت‌هایی که مبتنی بر رضایت مردمی و نظر اکثریت مردم مشروعیت خود را کسب کرده‌اند، معمولاً هم اهداف و هم برنامه‌های آنها مبتنی بر خواست و اراده مردم است که به معنای توجه به انتظارات مردمی است. در نتیجه چنین حکومت‌هایی معمولاً هم در اجرای برنامه‌های خود و مسأله کارایی حاکمیتی توفیق بیشتری دارند. با در نظر گرفتن اعتبارات اجتماعی، چنین نتیجه می‌شود که نه تنها اهداف حکومت‌ها، بلکه برنامه‌ها و کارایی آنها نیز همواره در حال تغییر و تحول است. متغیرهای تأثیرگذاری همچون زمان، مکان، فرهنگ، نیازها و ذهنیات مردمی که همواره در حال دگرگونی هستند، نه تنها ماهیت اهداف و برنامه‌های حکومتی را دچار تغییر می‌کنند، بلکه کمیت و کیفیت برنامه‌های در حال اجرا و نیز انتظارات مردم را نیز دستخوش تحول می‌سازند. برای نمونه، ممکن است زمانی اقتصاد دولتی بهترین گزینه برای تحقق اهداف یک حکومت باشد، اما اکنون اقتصاد خصوصی کارآمدتر به نظر رسد؛ یا در دوره‌ای کنترل جمعیت سیاستی منطقی باشد، اما اکنون فرزندآوری و افزایش جمعیت، برنامه‌ای معقول‌تر به شمار آید. همچنین ممکن است در مقطعی، صرف حمایت بنیان‌گذاران حکومت برای اجرای برنامه‌ها کافی باشد، اما پس از گذشت نیم‌قرن و ظهور نسلی جدید، اجرای همان برنامه‌ها بدون توجه به انتظارات آن نسل، با موفقیت چندانی همراه نباشد. گاه صدور ایدئولوژی خاصی اولویت داشته، در حالی که اکنون تعامل با دیگران اهمیت بیشتری یافته است؛ و زمانی دشمن‌پنداری دیگران اصلی مهم بود، اما هم‌اکنون دوست‌پنداری آنان عاقلانه‌تر می‌نماید. نیز ممکن است گسترش تحصیلات دانشگاهی برای تربیت نسل فرهیخته در اولویت بوده، اما اکنون تربیت شهروندان دارای مهارت فنی ارزش بیشتری داشته باشد.

همه این موارد نشان می‌دهند که اهداف و برنامه‌های حکومت‌ها تابعی از متغیرهای تأثیرگذار اعتبارات اجتماعی‌اند؛ این نظام نیازها و مقتضیات تغییرپذیر اجتماعی است که اولویت‌ها را تعیین می‌کند، نه اینکه حکومت‌ها به‌گونه‌ای قیّم‌آبانه آن را تعیین کنند. همچنین اعتبارات اجتماعی بر نقش فزاینده انتظارات مردم زمانه، نه فقط مردم زمان تأسیس حکومت، تأکید دارد. کارایی هر حکومتی در گرو آن است که تا چه اندازه در فهم درست انتظارات مردم خود و عملیاتی کردن آنها موفق باشد، و نه اینکه بر اجرای برنامه‌های ایدئولوژیک خاص خود، برخلاف انتظارات مردم، اصرار ورزد. از این رو، موفقیت حکومت در اجرای برنامه‌های خود که پیوندی عمیق با انتظارات مردم زمانه دارد، کارایی آن را افزایش می‌دهد، مقبولیت مردمی را به همراه می‌آورد

و نهایتاً به مشروعیت سیاسی می‌انجامد. این نکته‌ای است که حاکمان نباید از آن غافل شوند. چه بسا حکومتی که حتی با مشروعیت دینی یا مردمی شکل گرفته، اما به دلیل اجرای برنامه‌های ناهمخوان با خواست مردم و بی‌توجهی به انتظارات نسلی نوظهور، ابتدا کارایی، سپس مقبولیت، و نهایتاً مشروعیت خود را از دست می‌دهد.

۳-۸. مناسبات مردم و حکومت

مناسبات مردم و حکومت می‌تواند معانی و کارکردهای مختلفی داشته باشد. بستگی به اینکه ما طرفدار چه نوع حکومتی هستیم، نوع مناسبات آن با مردم تعیین می‌گردد. با این حال مناسبات مردم و حکومت در مولفه‌ها و امور مهمی چون تاسیس و بنیان‌گذاری حکومت توسط مردم، تعیین قلمرو اختیارات حاکمان، میزان اطاعت مردم از قوانین حکومتی، نقش مردم در مشروعیت‌بخشی به حکومت، کمیت و کیفیت انتظارات مردم از حکومت، نقش مردم در اداره کشور بعنوان بازوی کمکی حکومت، نقد حکومت توسط مردم، حدود آزادی‌های سیاسی مردم، مشارکت سیاسی مردم در قالب احزاب سیاسی، نقش نهادهای مردمی غیردولتی، نقش مردم در تغییر حکومت از طرق مختلف و امثال آن تعیین می‌گردد. کمیت و کیفیت مناسبات مردم و حکومت در موارد فوق ابتدا به نوع حکومت مستقر در جامعه، سپس سطح فرهیختگی و ذهنیات مردم بستگی دارد. برای نمونه در حکومت‌های تمامیت‌خواه و استبدادی، رابطه حکومت با مردم از بالا به پایین است و حکومت نقش تولید ایدئولوژی و فکر را برای مردم برعهده دارد. در واقع در این نوع حکومت‌ها، این حاکمان هستند که به جای مردم می‌اندیشند و به آنها القا می‌کنند که چگونه فکر و زندگی کنند. اینجا رابطه یکطرفه است، یعنی از حکومت به سوی مردم (آرنت، ۱۹۶۸، ۶۲-۶۳).

در حکومت‌های مردمی (اعم از دموکراسی یا سلطنت مشروطه)، مردم به عنوان منشأ مشروعیت، در تعیین ساختار، کارکرد و تداوم حکومت نقش اساسی دارند. برخی فیلسوفان، این رضایت را در قالب اراده همگانی ملت تصویر می‌کنند که مبنای قانون‌گذاری است. در این نظام‌ها، مردم به کسانی اقتدار می‌دهند که بتوانند آن را مطابق نفع مشترک همگانی و در چارچوب قانون اجرا کنند. (پوپر، ۱۹۶۲، ۱۸۳-۱۸۴). با همه اینها به نظر می‌رسد نتوان به تعریف مورد قبولی از مناسبات مردم و حکومت دست یافت.

با لحاظ اعتباریات اجتماعی، می‌توان دریافت که مناسبات مردم و حکومت‌ها همواره در حال تغییر است و نمی‌توان از ثبات آن‌ها سخن گفت. حتی اگر حکومتی در بستر زمان و مکان ثابت بماند، مثلاً نظامی اشرافی یا سلطنتی مشروطه در یک سرزمین برای چندین قرن، باز هم مناسبات آن با مردم دست‌خوش دگرگونی می‌شود. برای نمونه، مناسبات مردم ایران در آغاز دوره قاجار با آنچه در عصر مشروطه با حکومت قاجار داشتند، تفاوت چشمگیری دارد، چنان‌که طی نیم‌قرن اخیر، نوع مناسبات مردم با نظام جمهوری اسلامی نیز دچار تحولات بارزی شده است. عواملی چون نوع نظام نیازها، مقتضیات روزگار، نسل‌های تربیت‌شده، انتظارات جدید متأثر از تحولات جهانی، فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، پیشرفت‌های فناورانه، درصد نسل‌های مطالبه‌گر و نوع تعاملات فراملی، همگی در تعیین مناسبات مردم و حکومت نقشی اساسی و تغییرپذیر دارند. ممکن است نسلی به رفاه اقتصادی اهمیت بیشتری دهد، نسلی دیگر به آزادی‌های فردی و اجتماعی، و نسلی دیگر به شفافیت عملکرد حاکمان. به عبارت دیگر، اعتباریات اجتماعی به تدریج مناسبات جدیدی را ترسیم می‌کنند که نه در نسل پیشین وجود داشته و نه مورد توجه حکومت‌های گذشته بوده است. با این حال، ویژگی ذاتی اعتباریات اجتماعی، شتاب روزافزون تغییرات و ظهور نسل‌های جدید با افکار و انتظارات نوین است که به‌طور طبیعی مناسبات تازه‌ای را با حاکمان رقم می‌زند. توانایی یا ناتوانی حکومت در درک صحیح این مناسبات و انتظارات، می‌تواند به مقبولیت و کارآمدی یا عدم مقبولیت و ناکارآمدی آن، و در نتیجه به کسب مشروعیت پسین یا از دست دادن مشروعیت پیشین منجر شود.

از این رو، حکومتی پویا، مقبول و کارآمد است که بر اساس نیازها، مقتضیات و انتظارات نسل مواجه‌شده با خود، برنامه‌های

عملیاتی روزآمد داشته باشد، نه آن که صرفاً به اهداف و نگرش‌های گذشته دلخوش کند که اگرچه ممکن است روزگاری کارآمد بوده‌اند، اما امروز پاسخگوی نیازهای جدید نیستند.

نتیجه‌گیری

این تحقیق نشان داد که تاثیرگذاری فزاینده اعتباریات اجتماعی امکان دستیابی به مولفه‌های ثابت و تغییرناپذیر در فلسفه سیاسی، و به‌طور دقیق در امر حکومت، تقریباً میسر نیست؛ بلکه همه مولفه‌های شکل دهنده حکومت، در نوعی نوسان و سیالیت تاریخی و اجتماعی به‌سر می‌برند که لازمه تحولات تدریجی و بعضاً شتابنده جوامع بشری است. نتیجه حاصل از اقبال به اعتباریات اجتماعی، دست شستن از تدوین اصول و برنامه‌ها و ایدئولوژی‌های ثابت، فرازمانی و فرامکانی برای جوامع مختلف در امر حکومت‌داری است؛ بلکه توجه به نقش عوامل اصلی اعتباریات اجتماعی و تدوین اصول و برنامه‌های ناظر به حکومت مبتنی بر نقش پررنگ متغیرهایی چون زمان، مکان، فرهنگ، سنت، طبقه اجتماعی، نوع گفتمان حاکم میان مردم، سطح فرهیختگی مردم، اخلاق و معیشت و نظایر آنهاست، که چنین برنامه‌ای به علت عطف توجه به متغیرهای مزبور می‌تواند منطق توجیه عقلانی و توفیق بیشتری در مقام عمل داشته باشد. با این حال، سیالیت متأثر از نقش فزاینده متغیرهای اعتباریات اجتماعی ما را به ورطه نسبی‌گرایی مطلق سوق نمی‌دهد؛ زیرا در درون این سیالیت تاریخی و اجتماعی می‌توان به برخی رویکردها، برنامه‌ها، معیارها، اصول و رفتارهای ثابت نیز دست یافت که حاصل تجربه تاریخی انسان در امر سیاسی است. در ادامه این اصول و معیارهای نسبتاً ثابت مورد بررسی قرار می‌گیرد.

- (۱) اگرچه ماهیت و اصل نیاز به حکومت تحت تاثیر فزاینده نقش متغیرهای اعتباریات اجتماعی است؛ با این حال تجربه تاریخی به انسان می‌آموزد که گذر از وضع طبیعی به وضع مدنی، ضرورتی انکارناپذیر است؛ یعنی حال و آینده بشریت با استقرار حکومت پیوند اساسی یافته و حیات اجتماعی بدون حکومت برای آینده بشر قابل تحقق نخواهد بود.
- (۲) اگرچه اشکال مختلف حکومت می‌توانند وجود داشته باشند، ولی در مجموع حکومتی مطلوب بشر است که حامل خیر و سعادت بیشتری برای بشریت باشد و اینکه انسان‌هایی که حکومت می‌کنند بایستی واجد فضایی چون دانایی، توانایی، رستگاری و خودسازی، تجربه و مهارت، و قدرت تصمیم‌گیری بیشتری نسبت به دیگران باشند.
- (۳) درباره مشروعیت و مقبولیت حکومتی با وجود تنوع دیدگاه‌ها، به نظر می‌رسد مشروعیت مبتنی بر رضایت حداکثری مردم و مقبولیت مبتنی بر تامین نیازها و انتظارات مردم زمینه پذیرش بیشتری دارند.
- (۴) اگرچه ساختارهای حکومتی می‌توانند تغییرات و تنوعات مختلفی را پذیرا باشند، با این حال تفکیک ساختار حکومتی به سه قوه اجرایی، قضایی و مقننه، تاکنون زمینه پذیرش بیشتری داشته و از اقبال بیشتری برخوردار بوده است.
- (۵) با نظر به همه رویکردها در باب اجرای قانون و عدالت، در مجموع تجربه تاریخی بشر بر اصل قانون‌مداری و رعایت عدالت به معنای دادن حق هر کس به خودش هماهنگی بیشتری دارد.
- (۶) اگرچه نظرات مختلفی درباره ماهیت و قلمرو آزادی وجود دارد، ولی در مجموع رهایی از سلطه دیگران و امکان گزینش‌های عقلانی مبتنی بر توانایی و استعداد افراد زمینه پذیرش بیشتری دارد.
- (۷) اگرچه حکومت‌ها می‌توانند برنامه‌های مختلف داشته باشند، با این حال کارایی و میزان موفقیت حکومت‌ها عمدتاً در تامین انتظارات مشروع مردم نهفته است.
- (۸) مناسب‌ترین رویکرد در باب روابط مردم و حکومت، به نظر می‌رسد تلقی حکومت به‌عنوان خادم و برآورنده خواسته‌ها و نیازهای مردم است نه ساختاری قیم‌مآبانه بر سرنوشت و زندگی آنها.

خلاصه اینکه با همه این توصیفات و با نظر به تاثیرات بسیار عوامل اعتباریات اجتماعی، نمی‌توان ثبات اصولی چون دانایی، تجربه و مهارت، عدالت‌طلبی، آزادی‌خواهی، قانون‌مداری، اخلاقی بودن، سعادت‌طلبی و رستگاری‌بخشی، محوریت رفاه و امنیت، و نظایر آنها را در پرتو سیالیت امر حکومت فدا کرد؛ بلکه به نظر می‌رسد توجه به چنین فضایی می‌تواند بعنوان معیارها و اصول ثابت راهنمای حاکمان و تشکیل حکومت سیاسی در جوامع مختلف باشد.

منابع

- افلاطون. (۱۳۷۴). جمهور، ترجمه فواد روحانی، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی.
- جونز، و. ت. (۱۳۷۶). *خداوندان/ اندیشه سیاسی*، ترجمه علی رامین، تهران، امیرکبیر.
- راولز، جان. (۱۳۸۸). *عدالت به مثابه انصاف*، ترجمه عرفان ثابتی، تهران، ققنوس.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۷۳). *نهایه الحکمه*، ترجمه و شرح، علی شیروانی، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ج ۳.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۷۲). *اصول فلسفه و روش رئالیسم*، تهران، انتشارات صدرا، چاپ هفتم.
- علیزاده، عبدالرضا، اژدری‌زاده حسین و کافی مجید. (۱۳۸۸). *جامعه‌شناسی معرفت*، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ سوم.
- فارابی، ابونصر. (۱۹۹۱). *آراء اهل مدینه الفاضله*، تحقیق البیر نصری نادر، بیروت، دارالمشرق.
- لاک، جان. (۱۳۹۱). *رساله‌ای درباره حکومت*، ترجمه حمید عضدانلو، تهران، نشر نی، چاپ سوم.
- میلر، دیوید. (۱۳۸۸). *فلسفه سیاسی*، ترجمه کمال پولادی، تهران، نشر مرکز.

References

- Al-Farabi, A. (1991). *On the Opinions of the People of the Virtuous City*, Edited by A. Nasri Nader. Beirut: Dar al-Mashriq, (in Persian).
- Alizadeh, A; Azhdari-Zadeh, H; & Kafi, M. (2009). *Sociology of Knowledge*, Research Institute of Hawza and University, 3rd ed, (in Persian).
- Arendt, H. (1968). *Totalitarianism: Part Three of the Origins of Totalitarianism*, San Diego, Harcourt Brace Jovanovich Press.
- Aristotle. (1991). *The Politics of Aristotle*, Translation by Benjamin Jowett, Oxford University Press, and Edition: Revised Edition (reprinted).
- Bentham, J. (1973). *Political Thought*, cited by C. wayper, London, the English University Press.
- Jones, W. T. (1997). *The Masters of Political Thought*, Translated by A. Ramin, Tehran: Amir Kabir Publishing Institute, (in Persian).
- Locke, J. (2012). *Two Treatises of Government*, Translated by H. Azdanlou, Tehran: Ney Publishing, 3rd ed, (in Persian).
- Miller, D. (2009). *Political Philosophy: A Very Short Introduction*, Translated by K. Pouladi, Tehran: Markaz Publishing, (in Persian).
- Montesquieu, C. (1989). *The Spirit of the Laws*, (A. M. Cohler, B. C. Miller, & H. S. Stone, Trans.), Cambridge University Press.
- Plato. (1995). *The Republic*. Translated by F. Rouhani. Tehran: Islamic Revolution Publications. (in Persian).
- Popper, K. (1962). *The Open Society and Its enemies*, 2 vol, London, Routledge and Kegan Paul Press.
- Rawls, J. (2009). *Justice as Fairness*, Translated by E. Sabeti, Tehran: Ghoghnoos Publications, (in Persian).
- Tabataba'i, S. M. H. (1993). *The Principles of Philosophy and the Method of Realism*, Tehran: Sadra Publications, 7th ed, (in Persian).
- Tabataba'i, S. M. H. (1994). *Nihāyat al-Hikmah* (The Final Philosophy), translated and commented by A. Shirvani, Vol. 3, Qom: Office for Islamic Propagation Publications Center, (in Persian).